

О. Р. Заболотна,
Національний університет «Львівська політехніка»

ФЕМІНІСТИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ СІЛЬВІ ПЛАТ

Стаття присвячена дослідженню головних тенденцій західного фемінізму. Особлива увага приділяється роману Сільві Плат «Під скляним ковпаком».

Ключові слова: фемінізм, патріархальна культура, жіноче божевілля, гендерна дискримінація.

Статья посвящена исследованию основных тенденций западного феминизма. Особое внимание уделяется роману Сильвии Плат «Под стеклянным колпаком».

Ключевые слова: феминизм, патриархальная культура, женское безумие, гендерная дискриминация.

The article deals with the major trends of Western feminism. The attention is paid to Sylvia Plath's novel «The Bell Jar».
Keywords: feminism, patriarchal culture, women's madness, gender discrimination.

У західному літературознавстві ім'я Сільві Плат було віднесено до фемінізму. Дослідження її творів у руслі феміністської традиції займають значну частину від загального корпусу робіт про творчість письменниці. Е. Моєрс – автор монографії «Жінки літератури» (Literary Women) пише, що «жоден інший автор не мав такого великого значення для сучасного феміністського руху» [11]. «No writer has meant more to the current feminist movement» [12].

С. Ван Дайн у своїй монографії, написаній в руслі феміністської літературної критики (feminist literary criticism), розглядає написання віршів Сільві Плат як практику поетичного відтворення історії життя [10]. С. Ван Дайн досліджує манускрипти віршів, написаних поетесою на протязі останніх шести місяців життя, і порівнює чорнові версії з кінцевими варіантами, демонструючи при цьому граничну напруженість творчого процесу Сільві Плат. Дослідниця доводить, що Сільві Плат, переписуючи свої вірші, активно відтворює особисту розповідь про своє життя.

Аналізуючи різноманітні аспекти західного фемінізму, варто відмітити, що у вітчизняному літературознавстві цікавість до гендерної та феміністської проблематики спостерігається з 90-х років минулого століття.

Аналіз категорій «жіночого» світу в творчості Сільві Плат варто розпочинати зі спроби провести визначені паралелі між авторськими поетичними текстами та поетичним становищем фемінізму. Варто зазначити, що хронологічно Сільві Плат звертається до проблематики «жіночого світу» в 1950-60-х роках, тобто майже на десятиліття раніше до появи «теоретичного фемінізму». А це, у свою чергу, дозволяє говорити про певний вплив художньої літературної практики на розвиток теоретичних засад фемінізму, а також вказує на «діалог» художніх та нехудожніх текстів, які торкаються «жіночого питання». Серед «основоположних» категорій «жіночого світу», котрі виділяє феміністська критика, варто відмітити мотив жіночого психозу та божевілля. Цілий ряд теоретичних робіт феміністського сенсу присвячений проблемі співвідношення жіночої ідентичності та божевілля. В якості найбільш репрезентативних можна видалити наступні роботи: Chesler Ph. «Women and Madness» (1983), Gilbert S., Gubar S. «The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination» (1979), Felman S. «Women and Madness». The Critical Phallacy» (1991, 6-19).

Однією з основних тез, спільною для всіх перекислених робіт, є твердження, що жінка є божевільною чи схильною до божевілля, якщо модель її поведінки не відповідає тим нормам і уявленням, які сформувалися в рамках патріархальної чоловічої культури.

Тему жіночого божевілля, психозу, нервових зривів без перебільшення можна вважати ключовою для західної літератури ХХ століття. Хоча варто зазначити, що ця тема присутня і в жіночих творах ХІХ століття. Для прикладу наведемо вірш Емілі Діккінсон «Much Madness Is Divinest Sense»:

Much Madness is divinest Sense –
To discerning Eye –
Much Sense – the starkest Madness –
'Tis the Majority
In this, as All, prevail –
Assent – and you are sane –
Demur – you're straightaway dangerous –
And handled with a Chain.

Цей вірш датується приблизно 1862 роком. Основною темою є тема божевілля та ставлення соціуму до душевнохворих людей. Поезія надає можливість різноманітних інтерпретацій та може бути розглянута як поетичний вияв почуття гумору, і як зізнання автора у своїх внутрішніх страхах перед можливістю збожеволіти, і як літературне висловлення почуття відчаю, яке одоліває розумною жінкою, що змушена жити в світі, яким правлять чоловіки-диктатори.

Як ми бачимо, мотив жіночого божевілля являється центральною категорією образу «жіночого світу», який сформувався в англомовній літературі 1960-1970-х років у руслі феміністської літератури. В контексті творчості Сільві Плат, яка страждала психічними розладами і проходила лікування в психіатричній клініці, мотив безумства володіє автобіографічним началом та тісно переплітається з мотивом самогубства. За цим ми спостерігаємо вже у ранніх віршах письменниці. Але найбільш чіткого вираження тема психічного розладу отримує в романі «Під скляним ковпаком».

«Під скляним ковпаком» – феміністський роман, який Сільвія Плат написала в період бурного становлення та розвитку англо-американського та французького фемінізму. У романі прослідковуються всі головні риси західного фемінізму. Ключовими темами фемінізму у романі є гендерна дискримінація, неможливість жінок вийти за рамки тієї ролі, яку нав'язує їй суспільство, в якому керують чоловіки. У зв'язку з цим роман «Під скляним ковпаком» привертая увагу представників феміністської критики, серед яких Д.Бондс, М.Перлоф, С.М.Гілберт.

Д.Бондс зауважує, що головна колізія роману полягає в конфлікті між автономним суб'єктом жіночого «я», що прагне до прояву ідентичності та самоусвідомлення, та культурним середовищем, створеним за чоловічими стандартами [2]. На думку критика, головна героїня Естер Грінвуд не в змозі створити власну модель жіночої ідентичності, незалежну від культурно-обумовлених стереотипів, котрі нав'язує суспільство і цінності встановлюють чоловіки. З точки зору феміністської теорії, психічна хвороба героїні проявляється відхиленням від норми, яку придумали чоловіки, повстанням проти патріархальної ідеї жіночого служіння чоловіку. Естер зізнається, що «ненавидить саму лише думку служіння чоловіку» («The trouble was, I hated the idea of serving men in any way») і прагне писати свої «захоплюючі листи» (thrilling letters).

Замкнутість та анонімність, коті розглядаються феміністською критикою як атрибути «жіночих листів», характеризують спробу Естер Грінвуд написати роман, героїнею якого буде сама Естер, але лише під псевдонімом (only in disguise). У цьому контексті одужання Естер, після шоквої терапії в психіатричній лікарні, обертається (виявляється) драматичним фіналом: героїня вимушена змиритися зі стереотипами, які їй нав'язують. Таким чином, розвиток сюжету може бути прочитаний як з чоловічої (нервовий зрив – одужання), так і з жіночої (повстання – поразка) точки зору.

Незмінним атрибутом жінки виявляється мовчання. Естер пригнічує внутрішній стан безсловесності. Аналізуючи свій депресивний стан, героїня роману зізнається: «Мовчання викликає у мене депресію. Проте це не була безмовність тиші. Це було моє особисте мовчання». («The silence depressed me. It wasn't the silence of silence. It was my own silence»). Але не лише сама жінка вважає себе німою. У свідомості чоловіка жінка також виступає німим створінням. Ми це можемо побачити в образі Дорін, доволі різкої та говіркої подруги Естер, яка втрачає мову в присутності владного Ленні Шеперда. Таким чином Сільвія Плат зображає чоловіка як владного повелителя, а жінку – як мовчазну жертву, за якою він спостерігає.

Варто зазначити, що образ чоловіка-звіра, який переслідує жінку, зустрічається і в поезії письменниці. У романі мотив пристрасті-насильства, який по відношенню до жінки відчуває чоловік, звучить як усталений лейтмотив, що визначає відносини між різними статями. Доволі добре втілений він у сцені самозахисту, де Естер захищається від розлюченого Марко, який прагнув її звалтувати. Зазначимо, що проблема сексуального підпорядкування жінки чоловіку в суспільстві, яке живе за чоловічими законами, є широко обговорюваною феміністською критикою. У творчості Сільвії Плат мотив любові та пристрасті незмінно пов'язаний з мотивом влади та покори, а еротизм образів володіє експресивним садомазохістським забарвленням.

У самому вигляді головної героїні відчувається внутрішнє бажання зникнути, залишитися непоміченою. Звернімо увагу на те, що мотив непомітності, невидимості жінки в рамках патріархальної чоловічої традиції являється концептуальним для фемінізму. Як зазначає багато феміністських критиків (Дж. Остін, А.Бодін, С.Коул, А.Дейлі та інші), ця непомітність, другорядність жіночої ролі (invisibility of women) вкорінена в самій мові, з її традиційною гендерною асиметрією, що виражається у використанні таких слів як *he* і *man* у гендерно-нейтральних значеннях узагальнюючого характеру [1].

У романі «Під скляним ковпаком» Сільвія Плат працює з «готовими» образами-концептами патріархальної культури, вносячи їх у сучасний для неї контекст, застосовуючи їх у «жіночому світі», викриваючи їхню ворожість жіночому началу та «переписуючи» історію з мови патріархальної на мову «жіночу». У творі спостерігається семантичний контраст між «чужими» чоловічими міфологемами та «своїм» жіночим текстом, в рамках якого ці міфологеми піддаються іронічному переосмисленню та пародії. У прозі такий перетин з традиційними образами культури, котрі зливаються в єдиний «чоловічий» дискурс твору, набагато менше помітний, ніж в поетичних творах письменниці. Проте аналіз роману в контексті творчості Сільвії Плат дозволяє побачити точки перетину, в яких відбувається доволі напружений діалог між сучасною прозою автора та патріархальними текстами. На наш погляд, розгляд прози авторки, як генетично пов'язаної з її поезією, дає можливість виявити глибинну семантику цілого ряду образів роману, котра не може бути досліджена при ізольованому аналізі роману «Під скляним ковпаком».

Сільвія Плат показує як у свідомості американців 1950-х років науково-природне знання асоціювалося з чоловічою кар'єрою, у той час як поетичному баченню, яке приписували жіночому сприйняттю, відводилась менш престижна роль і без нього можна було б обійтися. Така опозиція досить чітко реалізується в романі. Естер вивчає літературу, а її товариш Бадді Віллард, студент-медик, доволі скептично відноситься до предмету, яким так цікавиться його подруга. Дівчина добре усвідомлює присутність такої ієрархії, коли чує звучання чоловічого голосу із «холодного раціонального простору згори» (a cool, rational region far above). І коли героїня намагається протистояти чоловічому раціоналізму свого друга Бадді, вона відчуває необхідність відстоювати серйозність свого захоплення літературою. У той самий час Бадді використовує природничо-наукове знання, щоб «доводити речі» (prove things), нав'язувати свою правду, яку Естер змушена прийняти. Раціоналістичні докази Бадді позбавляють Естер мови, якою героїня змогла б відстоювати свої цінності, пов'язані з поетичним осягненням світу, оскільки мовою формул поезію неможливо пояснити.

У коледжі Естер мусіла відвідувати уроки фізики. І такий досвід героїня описує, порівнюючи фізику зі смертю – «День, коли я вперше прийшла на урок фізики, був днем смерті». («The day I went into physics class it was the death») [5]. Для героїні зображення реальності на мові фізичних формул означає рівносильний смерті

«стик» оточуючого її світу в цифри та літери (*shrinking everything into letters and numbers*) [6]. Незважаючи на те, що Естер отримала з фізики найвищу оцінку, цей спосіб пізнання світу залишився для неї ненависним (огидним), несумісним з її внутрішнім розумінням життя. Чоловічий авторитарний «голос» асоціюється в свідомості Естер зі «стиком», редукуванням розмаїття світу. Цей «чоловічий» дискурс втілюється у романі в різноманітних формах: фізичних, у мові студента-медика Бадді, у доволі «серйозному» стилі медіа повідомлень, в практиці стенографії.

Розуміння кар'єри досягнень в романі набуває гендерної конотації. Ставши мірилом благополучного життя чоловіка, розуміння успішної кар'єри по відношенню до жінки маркує не лише її професійні досягнення, а й вказує на якусь неспроможність в сімейному плані. Начальниця Естер, успішний редактор журналу Джей Сі, не дивлячись на її професійні досягнення, сприймається оточуючими як та, що позбавлена звичних жіночих радостей. Дорін вважає її «страшною як гріх» та не сексуальною. Із фамільярним глузуванням дівчина зауважує, що «її чоловік швидше за все гасить світло перед тим, як лягти поруч з нею, в іншому випадку його б вирвало». Естер також важко уявити Джей Сі без її строгого костюму та капелюха в ліжку з чоловіком, немовби професійна сторона її життя робить неможливим особисте життя. Героїня бачить в керівниці образ, який явно відрізняється від типового образу жінки. І тим не менше, Естер подобається Джей Сі, оскільки у неї «є розум» і вона не схожа на «говірку жіночку з модного журналу, в якій нарощені вії і яка носить легковажні прикраси» [7].

З прикладу образу Джей Сі ми спостерігаємо, як Сільвія Плат підкреслює, що інтелектуальні можливості і кар'єрні досягнення жінки сприймаються оточуючими як якась ексцентричність, в силу якої жінка сприймається як така, що позбавлена сексуальної привабливості. Кар'єрний ріст жінки зображений як її неминуча маскулінізація. В рамках американської культури 1950-х років, з присутніми їй образами домашнього затишку, професійний успіх та кар'єра виключили жінку із системи норм та правил, через призму яких формувалось уявлення про роль жінки в суспільстві. Кар'єрний ріст, як концепт чоловічого світу, сприймається як атрибут чоловіка, невластивий життєвій позиції «звичайної» жінки, саме тому успішні в професійній сфері жінки вважались непривабливими. Матір Естер також відноситься до образу некрасивих жінок. За словами К.Брітзолакіса, цей образ втілює в собі найгірший з можливих світів «материнського дихання передмістя» (*motherly breath of the suburbs*) [3]. В образі матері Естер злилися воедино дві огидні, на думку Сільвії Плат, жіночі іпостасі, пов'язані, з одного боку, з роллю домогосподарки, яка тупіє, а з іншого – з монотонним, зовсім нецікавим образом жінки-секретаря, яка стенографує чуже мовлення.

В романі неодноразово зазначається нерівноправність жінок та чоловіків з точки зору суспільної моралі американського соціуму 1950-х років, який приписував жінкам суворо зберігати невинність до шлюбу та закривати очі на похонденки чоловіків. І тут доволі цікавим є епізод, в якому Естер з подругами йде в кіно. В основі фільму лежить розповідь про «хорошу біляву дівчину» (*nice blond girl*) та «сексуальну брюнетку» (*sexy black-haired girl*), котрі знайомляться з молодими чоловіками. Епітет «*sexu*» наділений негативною конотацією та протиставляється прикметнику «*nice*». З точки зору громадської моралі 1950-х років, хороша дівчина не може бути сексуальною. Така установка втілюється в повчальному сюжеті фільму. Білява героїня дотримується всіх правил пристойності і за свою добру поведінку в кінці фільму стає нареченою футболіста. Натомість сексуальна брюнетка залишається одна – її друг, який бачив в ній лише доступну коханку, а не дружину, їде до Європи один. Стереотипи пристойної та непристойної поведінки, як це нам показує Сільвія Плат, насаджуються за допомогою образів масової культури як гендерно обумовлені та принципово різні для чоловіків та жінок. Як відзначає С.Сміт, Сільвія Плат використовує параноїдальний стан своєї героїні як прийом розповіді, який дозволяє їй ввести свого роду розповідача, що проникає у пристойний вид оточуючих людей і бачить приховані мотиви їхньої поведінки [9]. Спостерігаючи всю абсурдність існуючих соціокультурних норм, Естер намагається протистояти їм, прирікаючи себе на самоті, «ненормальне» існування за межами цих стереотипів. Мотив гнітючого ізолюваного існування актуалізується в метафоричній назві роману, яка вводить образи замкнутого простору та клаустрофобії.

Варто зазначити, що мотив жіночого божевілля в романі є таким собі центральним «нервом» всієї розповіді, який пронизує всю образну структуру твору. Божевілля перетворюється на певний «простір», який, з одного боку, допомагає вийти за звиклі рамки і віднайти свободу від умовностей; а з іншого – прирікає людину на гнітючу самотність та страх. Мотив жіночого божевілля та психозу являється однією з ключових категорій «жіночого світу», які активно виділяються та описуються феміністською критикою. Починаючи з 1970-х років ХХ століття, тема репрезентації жіночого божевілля в мистецтві та літературі стає одним із ключових аспектів фемінізму. Такий дослідник даного аспекту фемінізму, як Е.Шовальтер наголошує, що в рамках патріархальної культури, не зважаючи на той факт, що до психічної нестабільності схильні і чоловіки, існує тенденція метафорично і символічно зображати божевілля як «жіночу хворобу» [8]. В даному контексті варто підкреслити, що образи жіночого божевілля в романі являються не лише автобіографічними переживаннями автора, втілених у художньому слові, але й концептуальними культурогемами, реалізованими в авторському тексті.

В романі мотив психозу тісно пов'язаний з образом жіночого тіла. Ойкконен відзначає, що жіноче тіло в творі представлене як простір, в якому і лежить основний конфлікт між персональними відчуттями та соціокультурними нормами [4]. Не дарма в романі досить детально описується жорстока практика шокової терапії, прописана героїні психіатром-чоловіком. Оскільки ми бачимо, що у Сільвії Плат суспільство розглядає божевілля як погану поведінку, яка полягає в тому, що жінка не бажає приховувати свою жіночність та сексуальність, підпорядковуючись нормам, які нав'язують чоловіки. Божевілля Естер лікують нестерпними тілесними муками, образ яких, ймовірно, можна розглядати як алюзію на середньовічну практику спалення відьом. Саме після шокової терапії героїня наважується вчинити самогубство. Таким чином, позбавлення від божевілля

асоціюється у Естер з позбавленням від тіла, понівеченого чоловіком-психіатром. Процес одужання героїні під час лікування у психіатра-жінки, яка не використовує звичаїх практик, теж супроводжується бажанням цілковитого контролю над своїм тілом. Під час розмови з жінкою-психіатром стає відомим, що Естер тривожить думка про небажану вагітність, оскільки це може скувати її і лишити контролю над власним тілом.

Опозиція чоловік – жінка виступає в романі як принципове джерело дисгармонії та страждання. Любов у романі «Під скляним ковпаком» зображується як культурний стереотип, який підсилює це протиріччя. І вона не дає жодної можливості зняти цю опозицію.

Тема безумства і самогубства – одна з найбільш поширених серед письменників різних епох та поколінь. Сільвія Плат розглядає проблему, як ніхто інший. Роман «Під скляним ковпаком» викликав менше цікавості у вчених, ніж поезія Сільвії, хоча деякі з відомих літературних критиків визнали роман важливим твором американської літератури. Представниці феміністської літературної критики зробили з роману свого роду маніфест, який критикує і викриває придушення жінок у 50-х роках.

Література:

1. Baker R. Pricks and Chicks: A Plea for Persons // *Feminist Philosophies*, Kourany J., Sterba J., Tong R. Eds. – Englewood cliffs, NJ; London : Prentice Hall, 1992. – P. 49-59.
2. Bonds S.D. The Separative Self in Sylvia Plath's *The Bell Jar* // *Women's Studies*. – Vol. 18. – No. 1, May. – 1990. – С. 49-64.
3. Britzolakis C. *Sylvia Plath and the Theatre of Mourning*. – Oxford, Clarendon Press, 1999. – P. 33.
4. Oikkonen V. Mad embodiments: female correlation and insanity in Janet Frame's «Faces in the water» and Sylvia Plath's «The Bell Jar» // *The Electronic Journal of the Department of English at the University of Helsinki*. – 2004. – Volume № 3. // http://www.eng.helsinki.fi/hes/Literature/mad_embodiments1.htm
5. Plath S. *The Bell Jar*. – New York Toronto, Alfred A. Knopf, 1998. – P. 35.
6. Plath S. *The Bell Jar*. – New York Toronto, Alfred A. Knopf, 1998. – P. 36.
7. Plath S. *The Bell Jar*. – New York Toronto, Alfred A. Knopf, 1998. – P. 9.
8. Showalter E. *The Female Malady: Women, Madness, and English Culture, 1830-1980*. – New York, Pantheon Books, 1985. – P. 45.
9. Smith S. *Attitudes Counterfeiting Life: The Irony of Artifice in Sylvia Plath's The Bell Jar* // *Sylvia Plath*, Harold Bloom, ed. – New York, 1989. – P. 54.
10. Van Dyne S.R. *Revising Life: Sylvia Plath's Ariel Poems. Gender & American Culture*. – Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1993.
11. Wagner-Martin L. *The Oxford Companion to Women's Writing in the United States*. Cathy N. Davidson and Linda Wagner-Martin (Eds). – New York, Oxford University Press, 1995. – p. 87.
12. Wagner Linda W., ed. *Critical Essays on Sylvia Plath*, Boston: G. K. Hall&Company, 1984.